

dit een gegronde reden voor Enschede met zijn over het geheel lage bebouwing en zijn saaie, onbelangrijke silhouet. Hier was een krachtig accent op zijn plaats. Bovendien was de stad niet rijk aan een duidelijke tijdaanwijzing; ook in die behoefte voorziet de toren en tevens dient hij voor berging van de machines voor afkoeling en verwarming der door het gebouw te ventileren lucht, terwijl tusschen de boven elkaar liggende platen der dakbedekking de lucht voor de ventilatie wordt aangezogen.¹⁾

Hoe welwillend de critiek over het algemeen tegenover Friedhoff's schepping stond, zijn toren heeft in veler oogen geen genade kunnen vinden.

Wat heeft Friedhoff tot dezen torenvorm bewogen? Hij werd, gelijk reeds gezegd, geïnspireerd door de Skandinavische bouwkunst, ook in het contrast tusschen romp en bekroning, hoewel mij niet bekend is, of in die bouwkunst dergelijke vrij sterke zwellingen voorkomen. Of die zwelling inderdaad te groot is, blijft een kwestie van persoonlijke smaak: wij moeten aan dezen voor ons land wat ongewonen vorm eerst eens een paar jaren wennen. Over nieuwe bouwkunstige vormen moet men ook niet te gauw een oordeel uitspreken. In alle tijden zijn kunstenaars voorgegaan als vinders van nieuwe vormen. Het volk volgt altijd traag; het moet geleid worden en hecht aan het traditioneele, het vertrouwde.

Met twee dingen moest de bouwmeester bij zijn toren rekening houden. In de eerste plaats met het stadssilhouet, dat overheerscht werd door het beeld van de magere fabriekspijp. Het contrast, dat hiertegen noodig was, leidde tot een massieven, zwaren toren. In de tweede plaats moest de ranke spits der oude kerk op de Markt worden geëerbiedigd en het contrast met die spits moest zoo zijn, dat die spits volledig in haar waarde bleef, niet door een parallele verschijning werd „gelijkgeschakeld” en evenmin door een te sterk contrast in omvang of hoogte werd verpletterd. Zoo moest Friedhoff zijn toren, bij alle massiviteit, bescheiden houden, ook wat de hoogte betreft. Let men op al die omstandigheden, dan zal men, bij alle subjectieve gevoelens, toch moeten erkennen, dat Friedhoff met gevoelige hand zijn toren vorm gaf en die twee contrasten verwerkelijkte zonder de oude spits geweld aan te doen. Zal men bij een eerste bezoek vooral worden getroffen door het vreemde van die gebogen contouren, wie niet aan een vooropgezette meening lijdt en het raadhuis herhaaldelijk van alle kanten nadert en den toren op verschillende afstanden, ook van de singels der stad, beziet, zal althans tot de overtuiging komen, dat ook in torenbouw evolutie mogelijk is, ook al loopt die anders dan wij wel eens hebben gedacht.

Hoe ten slotte is bereikt, dat de toren als een organisch deel van den hoogen middenbouw daaruit oprijst, leert afb. 1. Het overstek, dat dien middenbouw een sterk afsluitend karakter zou hebben gegeven, is n.l. juist

¹⁾ Zie hierover De Climatiseerinstallatie in het nieuwe Raadhuis te Enschede door Fréd. C. Smets (De Ingenieur 1934 No. 35 W 111).